

**Novozagrebačko
naselje Dugave: novi model
proizvodnje
*stambene zajednice***



**The Housing Development of
Dugave in New Zagreb:
a New Model for Creating a
Housing Community**

PRETHODNO PRIOPĆENJE

Primljen: 19. 11. 2020.

Prihvaćen: 24. 12. 2020.

DOI: 10.31664/zu.2020.107.06

PRELIMINARY PAPER

Received: November 19, 2020

Accepted: December 24, 2020

DOI: 10.31664/zu.2020.107.06

APSTRAKT

U povijesti zagrebačke društvene stanogradnje i planiranja *stambenih zajednica* naselje Dugave ima poziciju međaša, prototipa naselja građenih od sredine 70-ih do 90-ih godina 20. stoljeća. Realizirane u razdoblju od 1975. do 1981., Dugave su odgovor na akutnu gradotvornu krizu 1960-ih, odnosno, CIAM-ova funkcionalnog grada i tržišno orijentirane, tipski unisone društvene stambene izgradnje temeljene na masovnoj prefabrikaciji. Tijekom 1960-ih sustavno se radi na definiranju standarda naselja, kreiranju prostora društvene interakcije i participaciji krajnjih korisnika—stanara. Glavni preduvjet za implementaciju svega navedenoga bilo je uvođenje decentraliziranog modela Društveno usmjerene stambene izgradnje (DUSI), omogućeno novim Ustavom 1974. godine. Ne manje važna bila je i promjena načina izrade i razine razrade projekta naselja. U Dugavama Provedbeni urbanistički plan naselja (PUP) usvojen 1975. bio je podloga za javni natječaj za urbanističko-arhitektonski projekt centra i tri stambene zone naselja, otvoren isključivo za zagrebačka projektna poduzeća. Nagradu za centar i stambenu zonu 1 dobio je tim Urbanističkog instituta SR Hrvatske, odnosno tim autora Ivana Čižmeka i Tomislava Odaka. Rad donosi uvid u ovaj složeni slijed događanja te razmatra utjecaj, odnosno izravnu implementaciju suvremenih francuskih planerskih praksa, po uzoru na koje je u Dugavama realiziran novi urbanistički koncept stambene zajednice s poluotvorenim višestambenim blokovima (engl. clusters), stambenim dvorištima, obiteljskim kućama i autonomnom mrežom pješačkih putova.

→

SUMMARY

In the history of Zagreb's social housing construction and the planning of housing communities, the housing development of Dugave finished in 1981 was a turning point. Dugave was a response to the acute city-building crisis of the 1960s, that is, to CIAM's functional city and the market-oriented, prefabricated type housing. In the 1960s, under the influence of a critique in which the sociologists played an important role, the standards for housing developments and residential buildings were redefined in order to create room for social interaction and tenants' participation. The three innovations were introduced in Dugave—a new approach to the planning of housing developments; new models of spatial organization and a new type of cluster housing; and at last, the method of their production, which was crucial for the quality. Thus, Dugave was the first Zagreb neighbourhood built according to the model of the so-called “socially oriented housing construction” (DUSI). It was a radical turn made with the aim to introduce the most efficient production of quality housing, with the participation of the local authorities, design organizations, building contractors, investors and tenants. The 1974 Constitution provided a legal framework for DUSI.

Following the Zagreb Master Plan from 1974, in Dugave the Urban Plan (PUP) designed by Urban planning institute of the city of Zagreb was for the first time the basis for an urban-architectural competition held in 1975.

→

Tamara Bjažić Klarin

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb / Institute of Art History, Zagreb

Luka Korlaet

Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
/ University of Zagreb, Faculty of Architecture, Zagreb

Predloženi tip koji poštuje i zatečene povijesne slojeve u potpunosti je bio kompatibilan s koncepcijom PUP-a, ali i projektom Ivana Čižmeka i Dinka Milasa za Stambenu zajednicu IX. u Zadru iz 1971. I nagrađeni projekt i PUP Dugava temeljili su se na suvremenim francuskim planerskim praksama—Georgesa Candilisa, Shadracha Woodsa i Alexisa Josica s jedne te onima razvijanima u okviru državnog programa *villes nouvelles* pokrenutog sredinom 1960-ih godina s druge strane.

KLJUČNE RIJEČI

Dugave, Ivan Čižmek, Tomislav Odak, poluotvoreni blok (engl. *cluster*), DUSI (Društveno usmjerena stambena izgradnja)

The housing development was divided into the centre and three residential zones in order to achieve variety in its design. Only Zagreb's construction companies, with their own designers, had the right to participate and were obliged to provide detailed design documentation in case they were awarded. The competition for the center of Dugave and its residential zone 1 was won by Ivan Čižmek and Tomislav Odak, members of the new generation of Zagreb architects, interested in spatial and social urban phenomena. At both levels, in PUP and competition design, modern French planning and design practices were implemented, developed within the national programme of regional planning called *villes nouvelles* in the mid-1960s on the one hand, and those of Georges Candilis, Shadrach Woods, and Alexis Josic, members of Team 10, on the other.

PUP Dugave, work of Vlasta Benić, Borislav Doklešić, and Ivan Tepeš, was based on the principles of the *ville nouvelle* built close to Paris, Rouen, Marseille, Lille and Lyon, which Doklešić could personally experience during his professional training in Lyon in 1974. These *new cities* promoted a sustainable coexistence of the inherited and new settlements, provided with large green areas and separated pedestrian traffic. The basis of PUP Dugave was a central park gathering the neighbourhood center, residential semi-blocks (clusters) with subcenters and nearby villages. The position of Dugave's centre was located by calculating the centre of gravity and it was connected with the villages by an existing pedestrian diagonal shortcut. PUP Dugave therefore defined areas for the construction of particular zones and facilities as well as separate networks of footpaths and traffic roads with the main roundabout around the park.

All of the above was also part of the planning and architectural concept of Čižmek's employers Candilis, Josic, and Woods, whose basic unit of the micro-neighborhood were clusters interconnected by footpaths. Čižmek worked in their Paris studio in 1966–1967, taking part in several housing projects. In Croatia, he applied the concept in the Housing Community IX in Zadar, designed with Dinko Milas at the Croatian Institute of Urban Planning in 1971. In Zadar, they defined a number of urban elements that would later be present in PUP Dugave and Čižmek and Odak's competition and urban designs: a central park, a centre with a higher degree of urbanity and three subcenters, a grid of streets laid at an angle of 45 degrees, separation of traffic networks, and the main city-building element—closed or semi-open apartment blocks (clusters) of different shapes and heights with yards.

In the urban design of Dugave, Čižmek and Odak joined by traffic and construction technology experts reaffirmed the urban elements of Zagreb (street, courtyard, and square) and provided a more humane alternative to CIAM's urbanism. Along the pedestrian diagonal there were public facilities. The traffic foreseen by PUP Dugave was



Stambeno naselje Dugave u Zagrebu, 2021. Foto: Paolo Mofardin /
The Housing Development of Dugave in Zagreb, 2021. Photo: Paolo
Mofardin

↑

improved by interrupting the roundabout. The housing standard in Dugave was redefined as well. Instead of the usual two-room apartments, now there was a range from single-room to five-room ones. The apartments' flexibility implied the possibility to rearrange the housing unit or to merge smaller housing units to create a larger one. A new housing type was an indented, semi-open block, with three wings and three different ways of entering the apartments—directly from the street, from a gallery or an inner corridor located on every third floor. Following the aspirations of Team 10 as well as the local housing of the 1950s these corridors and galleries echoed ideas of creating “streets in the air” as places where the tenants would socialize. The basic structural unit with transverse load-bearing walls and a span of 5.40 m was adapted to the construction by using spatial formwork. In terms of design, the buildings were characterized by staircase cores and by alternating stretches of housing units and horizontal communications.

The shortcomings of DUSI came to light in both the project and the construction of Dugave: abuse of the decision-making processes typical of self-management, insufficiently defined technical regulations and norms, rationalization of the housing construction in the hands of insufficiently professional contractors, and so on. Despite these shortcomings, Dugave was recognized as a prototype for neighbourhoods built in the late 1970s and in the 1980s, which was also the last section in the four decades of socialist construction in Zagreb, during which its population grew from 270,000 to 441,120.

KEYWORDS

Dugave, Ivan Čižmek, Tomislav Odak, semi-open apartment block (cluster), Socially Oriented Housing Construction

„PROJEKT NASELJA DUGAVE REAKCIJA JE NA SADAŠNJE STANJE NOVOIZGRAĐENIH NASELJA. TO JE NIZ RAZGOVORA O ŽIVOTU STANOVNIKA NOVOG ZAGREBA. TO JE UMJESTO SVIH SUVIŠNIH RIJEČI, UMJESTO SVIH URBANIH PONIŽAVANJA — JEDNO NASELJE SADAŠNJOSTI KOJE SE GRADI. SADAŠNJOST JE NAŠA BUDUĆNOST.”¹

UVOD

Stambeno naselje Dugave paradigmatički je projekt koji 70-ih godina 20. stoljeća u korpus zagrebačke gradogradnje implementira novi urbanistički koncept *stambene zajednice* aktualan sve do 1990-ih. Dugave su odgovor na akutnu krizu ne samo kvantitete nego i kvalitete proizvodnje prostora svakodnevnog življenja—CIAM-ovskoga urbanističkog planiranja i tržišno orijentirane društvene masovne stano-gradnje 1960-ih, tj. na potrebu njihovog kompleksnog sagledavanja, u čemu sve veću ulogu imaju sociologija grada i participacija građana. Institucionalni okvir za kvalitetnu, ali i brzu te jeftinu realizaciju novih modela, uključivanjem svih zainteresiranih aktera na svim razinama, od izrade programa preko projektne dokumentacije do izvedbe, stvoren je, zahvaljujući novom Ustavu 1974. godine, uvođenjem decentraliziranog modela Društveno usmjerene tj. kontrolirane stambene izgradnje (DUSI).

Za realizaciju Dugava ne manje važna bila je promjena načina izrade planske dokumentacije, odnosno proizvodnje prostora presudnog za kvalitetu ostvarenoga—na temelju Generalnoga urbanističkog plana grada Zagreba (GUP) usvojenog 1971. Urbanistički zavod grada Zagreba (UZGZ) izrađuje Provedbeni urbanistički plan Dugave-Dračevica (PUP) koji je podloga za raspisivanje natječaja za urbanističko-arhitektonski projekt naselja, otvoren isključivo za zagrebačke projektne organizacije. U cilju što raznolikijeg oblikovanja, ali i uslijed kratkog roka za izradu natječaja, naselje je podijeljeno u centar i tri stambene zone.² Natjecatelji su bili obvezni izraditi projekt centra i jedne od zona prema vlastitom izboru. Nagrada za centar i stambenu zonu 1 odlazi timu Ivana Čižmeka i Tomislava Odaka čije institucije, Urbanistički institut SR Hrvatske te Građevinska radna organizacija „Tempo” i Radna organizacija „Intus”, izrađuju urbanistički projekt čitavog naselja i realiziraju stambene *blokove* zone 1. Rad u nastavku donosi uvid u ovaj složeni slijed događanja te razmatra utjecaj, odnosno izravnu implementaciju suvremenih francuskih planerskih praksi, po uzoru na koje je u okvirima planiranja i stanogradnje zagrebačkih Dugava uspostavljen novi urbanistički koncept *stambene zajednice* s poluotvorenim višestambenim blokovima (engl. *clusters*).

Sl. 1 Tomislav Bilić, Ivan Čižmek, Tomislav Odak i Zdenko Vazdar (Urbanistički institut SR Hrvatske), Centar Dugava, 1975., natječajni rad. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej arhitekture (dalje HAZU-HMA), Fond Minka Jurković, kutija 4: Završni izvještaj natječajnog rada urbanističko-arhitektonskog rješenja stambenog naselja “Dugave” u Zagrebu. Zone naselja: stambena zona 1 i zona centra. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 1975. / Fig. 1 Tomislav Bilić, Ivan Čižmek, Tomislav Odak, and Zdenko Vazdar (Croatian Institute of Urban Planning), A center of Dugave, competition entry, 1975. (Croatian Academy of Sciences and Arts. Croatian Museum of Architecture (further HAZU-HMA), Archive of Minka Jurković, box 4: Završni izvještaj natječajnog rada urbanističko-arhitektonskog rješenja stambenog naselja “Dugave” u Zagrebu. Zone naselja: stambena zona 1 i zona centra. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 1975.

→

1 Čižmek, „Sadašnjost je naša budućnost”.

2 DAZ, Dopis DAZ-a, 1975.

3 Među prvim poslijeratnim urbanističkim natječajima jest onaj za regulatornu osnovu Zadra (1954.). Na zagrebačkim pozivnim natječajima, održanima za poteze Ilica-Frankopanska-Mihanovićeve i Cesarčeva-Kurelčeva, rješenje Trnja i dijelove autoputa Bratstva i jedinstva, danas Slavonske avenije, obično sudjeluju četiri grupe arhitekata.

4 Kolacio je direktor UZGZ-a od 1956. do 1971. (Kolacio, „Osvrt na anketne natječeaje”, 78–79).

5 Riječ je o bloku Gajeva-Ilica-Petričeva-Bogovićeve.

6 Javni natječaj za revitalizaciju Tkalčičeve održan je 1965.

7 Natječajni za središte grada i Trnje trebali su objediniti grad južno i sjeverno od pruge u centar milijunskog Zagreba, republičkog i regionalnog središta. Na izradi planova suraduju i na natječaju nagrađeni autori.

8 Na izložbi sudjeluju i bosanski, slovenski, srpski i makedonski arhitekti. Čižmek i Odak su članovi grupe Z s Tomislavom Kožarićem i Brankom Siladinom. ALU-HAZU, *Izazov*.

9 Zajednica je planirana na površini od 56 hektara za 8400 stanovnika. Projektu prethodi Urbanistički plan turističke zone Petrčane-Diklo izložen na Zagrebačkom salonu 1971. 7. *Zagrebački salon*, 95; ADM: Čižmek i Milas, *Zadar—urbanistički projekt*.

GENEZA
STAMBENOG DVORIŠTA

Sl. 2 Ivan Čizmek i Dinko Milas (Urbanistički institut SR Hrvatske), Naselje Stambene zajednice IX u Zadru, 1971. Privatni arhiv Dinka Milasa, Zagreb / Fig. 2 Ivan Čizmek and Dinko Milas (Croatian Institute of Urban Planning), Housing Community IX in Zadar, 1971. Personal archive of Dinko Milas

↑

Realizacija prvih novozagrebačkih naselja, Remetinečkog gaja i Trnskog, i Urbanistički program grada Zagreba: smjernice za razvoj Urbanističkog zavoda grada Zagreba (UZGZ) javno predstavljen 1962., mobilizirali su struku i pokrenuli javnu raspravu o nedostacima pragmatičnoga funkcionalnog zoniranja i koncepta izgradnje tipski unisonih samostojećih zgrada u zelenilu—nedostatnoj gustoći izgradnje, nedostatku ljudskog mjerila, tj. mikroambijenata s tradicionalnim urbanim fenomenima poput ulice, minimalnih površina stanova itd. Jedan od uzroka shematizma novih naselja nedvojbeno je bio i izostanak standarda za izgradnju naselja, stambenih zgrada i stanova, raspravljanih na savjetovanju „Stambena zajednica kao predmet prostornog planiranja” 1962., a zatim definiranih u *Smjernicama za urbanističko opremanje gradova i naselja* 1968. godine. Pokušaji redefiniranja koncepta „otvorenog grada” pod utjecajem aktualnih svjetskih trendova, u čijem importu važnu ulogu ima međunarodni natječaj za rekonstrukciju Skoplja 1965., potaknuli su i postupnu demokratizaciju uvriježenih centraliziranih urbanističkih praksa—sve učestaliju suradnju zagrebačkoga Urbanističkog zavoda s vanjskim arhitektima putem pozivnih natječaja raspisanih za pojedine gradske poteze, ali i naselja poput Sopota (1965.).³ „Svježije i korisne ideje” potom se ugrađuje u plansku dokumentaciju—provedbene i detaljne planove. Ovakva metoda, koja je, kao što kaže glavni zagrebački urbanist Zdenko Kolacio, „možda nekome i strana i nerazumljiva, korisna je posebno i za šire aktiviranje stručnih krugova na aktualnim i često akutnim problemima grada”, nije bila nikakva novina.⁴ Prakticirana je, naime, i prije Drugog svjetskog rata u više navrata, pri izradi regulatorne osnove grada Zagreba i regulacije Zakladnog bloka.⁵ Sve navedeno, na tragu uspjeha natječaja za stambeni rajon Split III 1968., vodilo je prema „urbanističkom trenutku Zagreba”—raspisivanju općih natječaja za kompleksne projekte uređenja središnjeg prostora starog Zagreba i centra Južnog Zagreba, najboljem načinu iznalaženja najkvalitetnijeg rješenja postavljenog zadatka.⁶ Natječaji su i tada medij afirmacije i profiliranja nove generacije zagrebačkih arhitekata—planera s izraženim interesom za prostorne, socijalne i psihološke manifestacije grada, koji uporišta za svoje eksperimente imaju kako u inozemnim planerskim i projektantskim praksama tako i u utopijskim urbanističkim projektima Vjenceslava Richtera i Andrije Mutnjakovića, koji ih izravno podržavaju.⁷ Točke okupljanja nove generacije kojoj pripadaju i Ivan Čizmek i Tomislav Odak predstavljaju izložba *Izazov* i Zagrebački salon.⁸ Na 7. Zagrebačkom salonu Čizmek s Dinkom Milasom izlaže urbanistički program i plan Stambene zajednice IX u Zadru, arhetip Dugava. U projektu izrađenom u Urbanističkom institutu SR Hrvatske 1971. Čizmek je stavio u praksu svoje planerske pozicije usvojene tijekom usavršavanja u pariškom atelijeru Georgesa Candilisa, Alexisa Josica i Shadracha Woodsa 1966. i 1967.⁹ Od početka 1960-ih ovaj trojac planira i gradi više stambenih naselja u kojima četiri temeljne funkcije CIAM-ova urbanizma—tanovanje, rad, promet i rekreaciju—nadograđuju promišljanjem





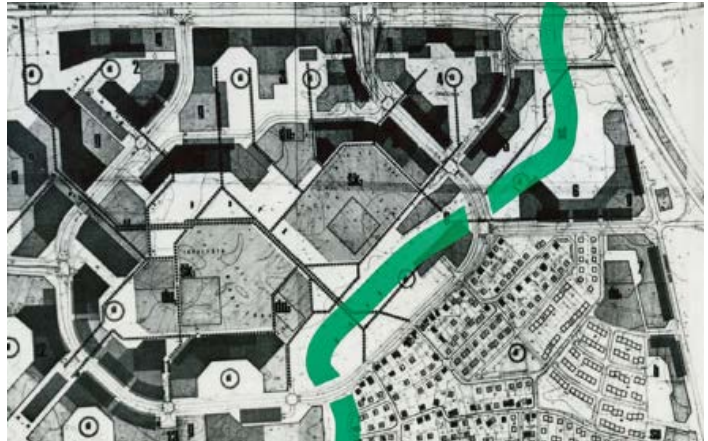
Sl. 3 Stambeno naselje Dugave u Zagrebu, 2021. Foto: Paolo Mofardin / Fig. 3 The Housing Development of Dugave in Zagreb, 2021.
Photo: Paolo Mofardin

↑

prirodnog okoliša, zajedničkih prostora i izgrađenih volumena. Oblikujući nova naselja, projektanti ne žele nametati nov način života, već upravo suprotno. Poštivanjem geografskih datosti prostora, navika i potreba stanovnika stvaraju prostor kontakata, mjesta spontanog događanja, suživota javnoga i privatnoga. Razgranati *clusteri* samostalno ili u parovima formiraju mikrosusjedstva—ozelenjena *dvorišta*, ispresijecana mrežom pješačkih putova. Među naseljima planiranima i realiziranim za Čižmekova angažmana u atelijeru jesu Hamburg-Steilshoop i Toulouse-Le Mirail (1961.–1976.) te Bonne Nouvelle u Parizu (1967.).

Stambena zajednica IX. Čižmekovo i Milasovo je istraživanje „osnovne ideje stanovanja, njenog rješenja i problema stambene izgradnje u nas”.¹⁰ Zajednica tj. naselje ima jasnu prostornu hijerarhiju—četiri stambena susjedstva, sačinjena od stambenih grupa (blokova) i atrijskih nizova obiteljskih kuća, organiziranih oko središnjega zelenog prostora za sport i rekreaciju koji ih istodobno dijeli i spaja. (Sl. 1) Višekatni zatvoreni ili poluotvoreni stambeni blokovi (engl. *clusters*) i atrijski nizovi, pozicionirani prema neurbaniziranim dijelovima grada, glavni su gradotvorni element. *Blokovi*, tzv. „kontinuirani kolektivni stambeni nizovi ‚Zidine’”, nalaze se na ulaznim točkama u naselje i položeni su pod kutom od 45 stupnjeva u odnosu na ortogonalnu mrežu obodnih prometnica kako bi se ostvarila optimalna orijentacija. U unutrašnjosti blokova smještene su urbanističko-arhitektonski oblikovana *ozelenjena stambena dvorišta*. Dvorišta su dio sustava „intimnih pješačkih javnih prostora stambenog naselja”, mjesta „spontanog kontakata između stanovnika”, s jasno uspostavljenom hijerarhijom funkcija i položajem uslojenih javnih i polujavnih prostora, premreženih pješačkim komunikacijama. Konkretno, naselje ima centar u središtu glavne stambene zone visokog stupnja izgrađenosti, u kojoj se nalaze trgovci i prolazi s društvenim i uslužnim sadržajima, te tri podcentra stambenih susjedstava s dječjim vrtićima i igralištima, sastajalištima stanara i trgovinama za dnevnu opskrbu. Pješački i kolni promet dvije su međusobno nezavisne mreže. Predložak za glavnu pješačku stambenu ulicu je zadarska Kalelarga, glavna ulica zadarskog poluotoka, s trijemovima. U razradi samih zgrada prioritet je bliska suradnja arhitekta i tehnologa—jedini mogući pristup industrijaliziranoj stambenoj izgradnji.¹¹

Za realizaciju ovako ambicioznog projekta bila je potrebna šira društvena inicijativa, koja je na žalost izostala.¹² U godini donošenja DUSI-ja Čižmek objavljuje plan Stambene zajednice IX. u časopisu *Arhitektura*, pri čemu posebno naglašava kako se naselje sa „svom potrebnom urbanističkom opremom u društvenom pogledu i u pogledu servisne službe [...] smatra društvenom svojinom samoupravljača, u smislu očekivanih akcija.”¹³ Ovaj, kao i sljedeći Čižmekovi tekstovi i obrazloženje natječajnog rada za Dugave, imaju prizvuk manifesta—obznane novoga pristupa gradogradnji materijaliziranog prvi put upravo u Dugavama. Natječaj za urbanističko-arhitektonski projekt centra Dugava i tri stambene zone, prvog zagrebačkog naselja izgrađenog prema modelu Društveno usmjerene stambene izgradnje, raspisala



Sl. 4 Vlasta Benić, Borislav Doklešćić i Ivan Tepeš (Urbanistički zavod grada Zagreba), Provedbeni urbanistički plan Dugave-Dračevica, 1974. / Fig. 4 Vlasta Benić, Borislav Doklešćić and Ivan Tepeš (Urban Planning Institute of the City of Zagreb), The urban plan of Dugave-Dračevica, 1974. (Doklešćić, Borislav. *Zagrebačke urbanističke promenade*. Zagreb: Studio Hrg, 2010.)

↑

10

Zajednica je planirana na površini od 56 hektara za 8400 stanovnika. ADM: Čižmek i Milas, *Zadar—urbanistički projekt*, 11.

11

Isto, 6.

12

Projekt je naručio Zavod za urbanizam, stambene i komunalne poslove Zadra. Na mjestu Stambene zajednice IX. na temelju PUP-a Vjekoslava Pavlakovića i Željka Kolića izgrađeno je naselje Bili brig. Isto, 11.

13

Čižmek, Milas, „Stambena zajednica”, 80.

14

U Zagrebu je 1975. održano savjetovanje o društvenom usmjeravanju stambene izgradnje i stanovanja u gradovima.

15

Natječaj raspisan u listopadu proveli su Društvo arhitekata Zagreba i „Koprojekt”. Članovi žirija bili su Radovan Nikšić, Marijan Haberle, Nikola Filipović, Branko Siladin, Tepeš, Doklešćić itd. HMA-HAZU, UZGZ, „Program za natječaj”.

16

Stambeno susjedstvo ima 2500 do 3000 stanovnika, a njih 4–5 čini stambenu zajednicu (rajon) s centrom i školom. U Zagrebu su rajoni površine od 30 do 40 hektara i s 2000 do 3000 stanova.

17

Doklešćić je stipendist francuske vlade. U Lyonu istražuje metode obnove povijesnih urbanih naselja.

18

Šimpraga, „Zagreb kakav ni/je”.

19

PUP Dugava usvojen je 1975. Doklešćić, Noemi Kišický-Golik i Tepeš članovi su radne grupe za izradu programa natječaja čiji su i tekstualni i grafički prilozi izvodi iz PUP-a. (HMA-HAZU, UZGZ, „Program za natječaj”.

20

Maretić, „Izgradnja stambenih naselja”, 53.

21

HMA-HAZU, UZGZ, „Program za natječaj”, 12.

22

Druga nagrada za centar i zonu 1 podijeljena je između Julija Golika i Borisa Duplančića te Dražena Juračića i Nikole Polaka. Među nagrađenim autorima za druge dvije zone bili su Nevenka Postružnik, Đuro Mirković i Đorđe Romić. (HMA-HAZU, Zapisnik ocjenjivačkog suda).

23

Ocjenjivački sud održao je više sjednica prije raspisa natječaja u listopadu 1975. Natječajni radovi žirirani su od 15. do 28. prosinca 1975. DAZ, Zapisnici ocjenjivačkog suda.

je Skupština općine Novi Zagreb i Udružena samoupravna interesna zajednica (USIZ) stanovanja i komunalnih djelatnosti 1975. godine.¹⁴

PROVEDBENI URBANISTIČKI PLAN DUGAVE–DRAČEVICA

Natječaj za naselje Dugave s 4550 stambenih jedinica za 13 600 stanovnika bio je presedan.¹⁵ Natječajni projekti ovoga puta nisu bili podloga za izradu provedbenoga urbanističkog plana, već njegova nadgradnja. PUP Dugave–Dračevica usvojen u srpnju 1975. izradio je 1974. tim Urbanističkog zavoda grada Zagreba, Vlasta Benić, Borislav Doklešić i Ivan Tepeš.¹⁶ (Sl. 4) U PUP usvojen u lipnju 1975. ugrađene su postavke suvremene planerske prakse primijenjene u izgradnji novih gradova, *villes nouvelles*, s kojima se Doklešić izravno upoznao za jednogodišnjega stručnog usavršavanja u Francuskoj te iste 1974. godine.¹⁷ U Urbanističkom zavodu Lyona sudjeluje u raspravama oko izgradnje novog grada L'Isle d'Abau, jednog od devet gradova planiranih u okolici Pariza, Rouena, Marseillea, Lillea i Lyona. Za razliku od dotadašnjih *grands ensembles*, stambenih naselja velikog mjerila iz herojskog razdoblja modernizma, svrha je novih gradova kreirati cjelovito i sigurno životno okruženje sa svim funkcijama—radom, stanovanjem i javnim sadržajima, u cilju rasterećenja postojećih gradova i poticanja razvoja njihove šire regije. Jedna od okosnica očuvanje je postojećih sela i krajolika te kreiranje novih zelenih površina za rekreaciju i autonomne mreže pješačkih putova, odijeljene od kolnoga prometa.

Po uzoru na francuski predložak, kazeta Dugava—smještена između današnje Ulice Savezne Republike Njemačke, Vatikanske i Sarajevske na površini od 78 hektara—tretirana je kao prostor karakteristične konfiguracije terena, vodenih tokova i zelenila sa selima Hrelić i Otok. Položaj sela i navike lokalnog stanovništva odredili su, dakle, dispoziciju Dugava—smještaj zelene tampon-površine („diska”) i glavne pješačke dijagonale, u prostor već ucrtanog prečaca koji vodi od stanice gradskog prijevoza na sjeverozapadnom uglu kazete do njihovih domova. Duž ove dijagonale nižu se svi javni prostori i sadržaji, mjesta društvenog života i socijalnih kontakata, pri čemu su škola i vrtići smješteni unutar zelenog „diska”, tj. parka. Analogno upotrebi postojeće dijagonale, neortogonalni postav dijela stambenih *blokova* i prometnica (pod kutom od 45 stupnjeva u smjeru sjeveroistok-jugozapad) zapravo slijedi stambene ulice sela, omogućavajući optimalnu insolaciju. Nadalje, položaj sela, tj. zelenog „diska” i izračun težišta naselja pozicioniranog u sjeverozapadnom dijelu kazete diktirali su dispoziciju središta naselja, stambenih zona i njihovo povezivanje sabirnom, kružnom prometnicom. Svaka zona ima tri do pet poluotvorenih, razvedenih stambenih *blokova* (ukupno njih trinaest), prosječne visine četiri kata. Relacija s postojećim selima uspostavljena je već spomenutim pozicioniranjem novih parcela za individualnu obiteljsku izgradnju u njihovoj neposrednoj blizini. Također, poštivala se i topografija mjesta pa se presušeni rukavac rijeke Save iskoristio kao centralna oblikovna tema parka. Iz

svega navedenoga razvidno je da je PUP Dugave–Dračevica umnogome definirao prostorno-organizacijske karakteristike novoga naselja i novi tip stambene izgradnje te da je „kao usvojeni plan [sic!] bio obvezna podloga za natječaje i daljnju razradu”.¹⁸ Sudionicima natječaja preostala je kristalizacija urbanističko-arhitektonskog rješenja tj. izrada projekta stambenih zgrada i uređenja čitavog naselja—razrada mreže prometnica i pješačkih komunikacija, centra naselja, *stambenih dvorišta* itd.¹⁹

Važne novine ovog urbanističkog pothvata bile su, dakle, raspisivanje natječaja za svaku od tri stambene zone i centar naselja, čime se željelo osigurati arhitektonsku raznolikost izgradnje, kao i isključivo pravo sudjelovanja za zagrebačke projektne organizacije, koje su predajom rada prihvatile i obvezu izrade tehničke dokumentacije. Djelatnici tih organizacija bili su dobro poznati i s lokacijom i urbanističkom genezom grada, što je s obzirom na kratak rok za izradu natječajnih radova od dva mjeseca doprinijelo njihovoj kvaliteti. Uspostavom Društveno usmjerene stambene izgradnje otvoren je prostor i za redefiniranje stambenog standarda novozaagrebačkih naselja—većinom dvosobnih, teško adaptabilnih stanova, koji čine čak 83 % novoizgrađenoga stambenog fonda.²⁰ Ovaj problem trebalo je izbjeći u Dugavama projektiranjem fleksibilnih stanova prosječne kvadrature od 84,6 m²—od jednosobnih do peterosobnih, koji ispunjavaju aktualne potrebe, ali istodobno omogućavaju u doglednoj budućnosti i „promjenu strukture stanova i pretvaranje većeg broja manjih stanova u manji broj većih [...] bez znatnijih građevinskih i instalaterskih intervencija”.²¹

Između 25 pristiglih radova, prve nagrade za centar naselja i stambenu zonu 1 dodijeljene su interdisciplinarnom timu Urbanističkog instituta SR Hrvatske—urbanistu Ivanu Čizmeku, arhitektu Tomislavu Odaku, stručnjaku za promet Tomislavu Biliću i građevinskom tehnologu Zdenku Vazdaru.²² Njihov natječajni projekt, favorit većine članova ocjenjivačkog suda od početka žiriranja,²³ najviše je odgovarao kriterijima raspisa, odnosno, raspis natječaja i PUP bili su u potpunosti kompatibilni s Čizmekovim planerskim prosedeom, o čemu se autor i očitovao u obrazloženju rada:

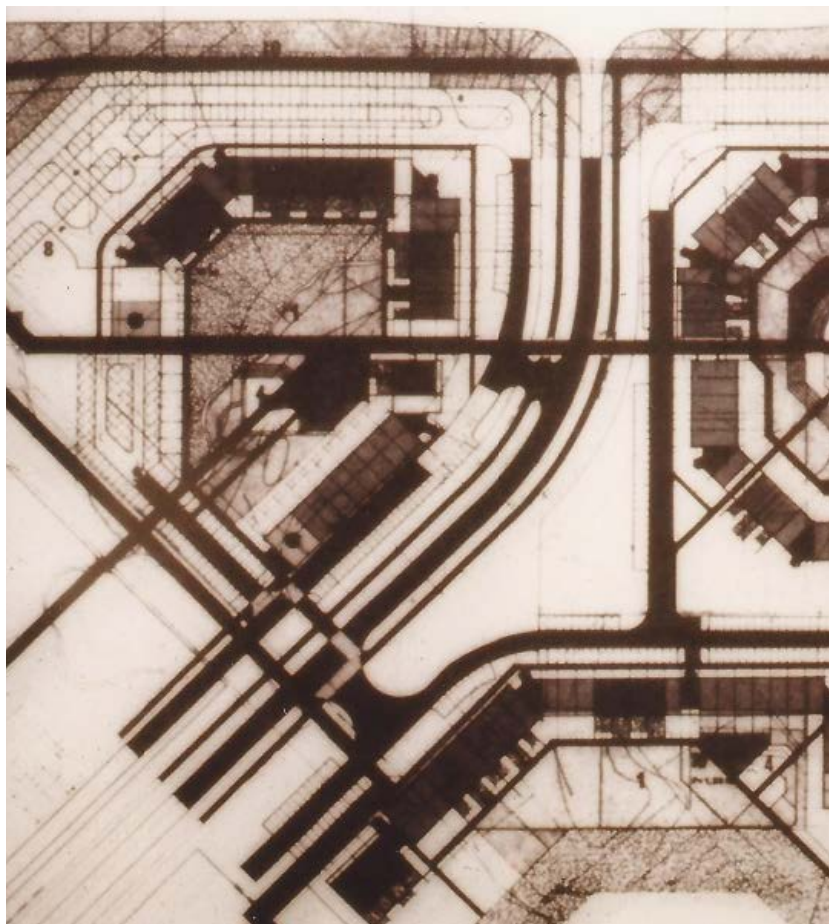
„Po formalnim i organizacionim elementima PUP-a naselje Dugave razlikuje se od svih prekosavskih stambenih naselja. Napušten je ortogonalni raster ulica, odnosno blokova, a prostori naselja formirani su prema prirodnim karakteristikama i vrijednostima terena. (...) Za naselje Dugave postojao je društveno prihvaćeni provedbeni urbanistički plan, dakle u rješavanju problema stanovanja na ovoj lokaciji prva stepenica bila je već savladana. Time je problem promijenio dimenziju i otvorena je mogućnost i potreba koncentriranom rješavanju

ostalnih aspekata stanovanja i njihovom sagledavanju do urbanističkog detalja i detalja stana. S obzirom na predstojeću realizaciju, svako konfrontiranje sa postojećim urbanističkim planom u funkciji rješavanja zadatka predstavljalo bi promašaj. Afirmaciju ideje stanovanja neophodno je tražiti kroz postojeći plan, a ne mimo njega. Ovo je bilo utoliko lakše što se tokom rada pokazalo da PUP ostavlja dovoljno mogućnosti i dovoljno slobode, a i sam predstavlja pozitivan doprinos urbanističkoj i projektantskoj praksi u gradu Zagrebu.”²⁴

Čizmek i Odak u Dugavama razrađuju koncept naselja već uspostavljen u zadarskoj Stambenoj zajednici IX. Razvijaju i višestambeni blok sa stambenim dvorištem do razine idejnog projekta, odnosno novoga fleksibilnog tipa prilagodljivog različitim programima i lokacijama. (Sl. 5) Tipski odgovor na postavljeni zadatak, brzo i efikasno građenje, zahtijevao je sam natječaj, tj. aktualno stanje u Jugoslaviji, koja je usporedbi s drugim „evropskim zemljama u 1971. godini raspolagala s najmanjim brojem stanova na hiljadu stanovnika”, a cijene stanova 1974. bile su u zapadnoeuropskom prosjeku.²⁵

RAZRADA STAMBENOG TIPA

Za Ivana Čizmeka i Tomislava Odaka tipizacija istodobno znači i neizbježnu usmjerenost arhitekture na „velike brojeve”, ali i mogućnost ostvarenja „kreativne interdisciplinarnе sinteze”—variranja katnosti i tlocrtne dispozicije čitavih *blokova*, tipova višestambenih zgrada (galerija i hodnik) i stanova (veličinom i prostornom organizacijom).²⁶ Visok stupanj urbanističke i arhitektonske razrade *stambene zajednice* i stambenog tipa zahtijevao je interdisciplinarn znanstveno-analitički pristup, tj. „sistemske” i „timske” rad „urbanista, arhitekata, tehnologa i drugih specijalista za pojedine probleme bitne za funkcioniranje stambenih naselja”, prepoznat i od ocjenjivačkoga suda natječaja za Dugave kao izniman doprinos.²⁷ Tijekom rada na natječajnom projektu konzultirani su i agronomi i geografi, dok je participacija sociologinje Dušice Seferagić, dizajnera urbane opreme i vizualnih komunikacija Fedora Kritovca, krajobraznog arhitekta Dragutina Kiša i ekonomista ostvarena pri izradi urbanističkog projekta, povjerenog upravo Čizmekovu Urbanističkom institutu Hrvatske.²⁸ Polazište projekta bile su recentna istraživanja u polju programiranja i planiranja naselja i stanova Društvene usmjerene stambene izgradnje, kao i konkretni progresivni projekti s visokom sviješću o važnosti javnih prostora—primjerice, sarajevsko naselje Ciglane Radovana Delallea, stambeni blok BS5 u Ljubljani i Split III Vladimira Braće Mušiča, Marjana Bežana i Nives Starc, Olimpijsko selo u Münchenu i novi grad Pont-de-Bois kraj Lillea Alexisa Josica.²⁹



Sl. 5 Tomislav Bilić, Ivan Čizmek, Tomislav Odak i Zdenko Vazdar (Urbanistički institut SR Hrvatske), Stambena zona 1, natječajni rad, 1975. Privatni arhiv Ratka Zimmermanna, Zagreb / Fig. 5 Tomislav Bilić, Ivan Čizmek, Tomislav Odak, and Zdenko Vazdar (Croatian Institute of Urban Planning), The residential zone 1, competition entry, 1975. Personal archive of Ratko Zimmermann, Zagreb

↑

24

Natjecatelji su morali izraditi plan partera s oblikovanjem izgrađenih površina i komunikacija, prometni plan, karakteristične etaže, presjeke i poglede, plan visina i aksonometrije (1 : 500); funkcionalni segment stambenog objekta te prikaz karakterističnih stanova (1 : 100) i predloženog sustava građenja. HMA-HAZU, Urbanistički institut, „Završni izvještaj”, 5.

25

Isto, II.

26

Na kraju rada nalazi se popis literature od 60 bibliografskih jedinica.

27

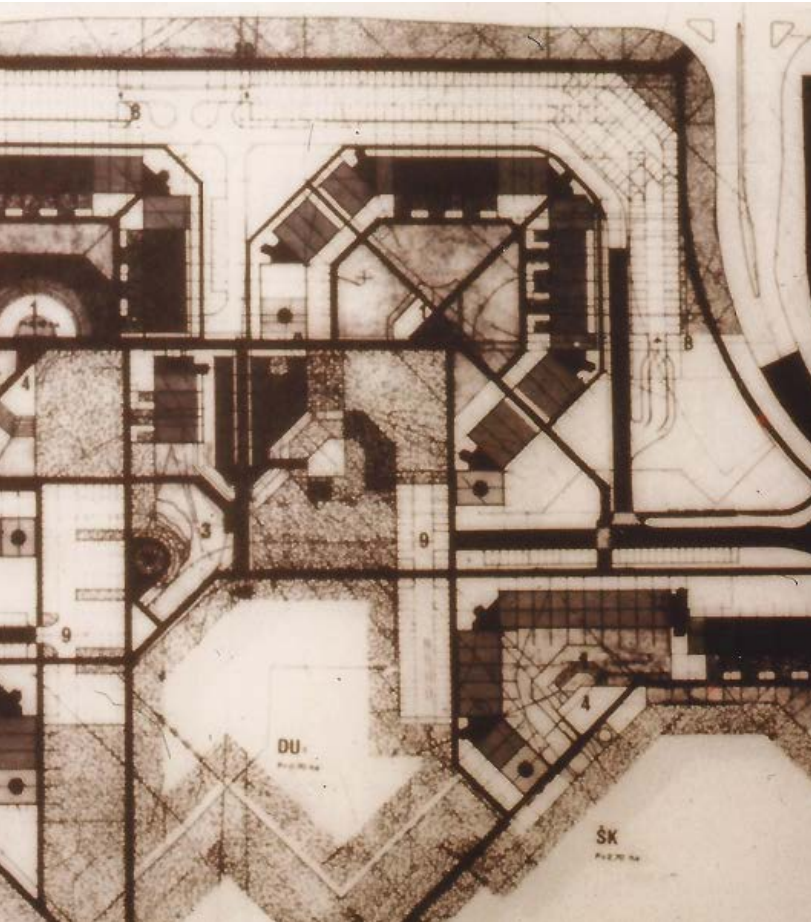
„Natječaj za izradu urbanističko-arhitektonskog rješenja”, 6.

28

Na Urbanističkom projektu rade i urbanisti Branko Horvat i Olivera Urban te inženjer građevine Marijan Ćurić. Vanjski suradnici su Lea i Mladen Bošnjak te ekonomist Ivica Franjević. UZGZ je bio suradnička organizacija. Ivan Tepeš surađuje na tumačenju i usklađivanju urbanističkog projekta i PUP-a. AIĆ, Čizmek, „Urbanistički projekt”.

29

Početak 1970-ih održavaju se simpoziji o projektiranju naselja i stana usmjerene stambene izgradnje (Opatija, 1972. i 1974.), a 1973. su već bili doneseni i privremeni standardi stana usmjerene stambene izgradnje.



U Čižmekovu je fokusu kreiranje „lica naselja”, njegova identiteta, čiji su sastavni dio referencije na povijesni dio grada, razgranata mreža pješačkih putova i *stambena dvorišta*. U PUP Dugava Čižmek upisuje reinterpretirane povijesne urbane modele i fenomene Zagreba—stambene *kvartove*, *dvorišta*, pješačku dijagonalu, novi Oktogon, „zeleni prsten”, tj. glavnu sabirnu cestu itd. (Sl. 2) Poput gornjogradskih i donjogradskih, i *blokovi* Dugava imaju dva lica—javno, okrenuto gradu/naselju, i privatno, okrenuto prema *stambenim dvorištima* oblikovanim poput „zarobljenog” fragmenta prirode, s visokim raslinjem i simuliranom topografijom terena (humci i dolovi). Blokovi su tlocrtno gradirani od potkovastih poluotvorenih (zona 1), preko „izlomljenih” nizova (zona 2) do zatvorenog, srcolikog bloka (zona 3). Čižmek projektira i položaj, dimenzije i visinu svakog od trinaest blokova koji se „rasplinjavaju” formirajući prijelaz od gradskog mjerila maksimalne visine deset katova prema niskoj gradnji ruralne okolice.

Dijagonalno postavljeni *blokovi* i mreža pješačkih komunikacija *hommage* su dijagonalnim prodorima međuratnog Zagreba—ulicama Franje Račkoga, Kneza Mislava i Kneza Višeslava. Dok „zeleni prsten” priziva Zelenu potkovu, historičistički potez donjogradskih trgova i perivoja, novi Oktogon središte je Dugava u kontaktnoj zoni grada, stambenog dijela i parka. Čine ga trgovačko-uslužni centar i trg Agora s multifunkcionalnom dvoranom te ljetnom pozornicom u njegovu produžetku. Poput iličkog predloška—bloka Prve hrvatske štedionice s prvim trgovačkim pasażem dovršenoga 1899.—ni novozagrebački Oktogon nije pravocrtan, ima atrijski otvoreni prostor s vanjskim galerijama i zenitno osvijetljeni natkriveni prolaz. Dva središta javnog života spojena su mostom—sigurnim pješačkim prijelazom preko interne sabirne ceste—koji vodi prema parku i u njemu smještenoj školi. U toj centralnoj zelenoj površini Dugava, u kojoj se susreću selo i grad s ozelenjenim koritom rukavca rijeke Save, smješteni su i vrtići i jaslice.³⁰

Parter naselja ima niz slojeva—mrežu trgova, pješačkih ulica, *stambenih dvorišta* i dječjih igrališta, kolnog prometa i javnog zelenila. Tlo zelenilom bogatog naselja pripada pješacima za slobodno kretanje, odmor i rasonodu, jer upravo je „pješački promet najvažniji oblik kretanja ljudi”.³¹ Da bi se to ostvarilo, unutar naselja maksimalno je reduciran kolni promet. Otvarajući se prema jugu, parku i selima Hrelić i Otok, stambeni blokovi okreću leđa jakim gradskim prometnicama, odvojeni ozelenjenim zemljanim nasipima koji štite od buke i zagađenja te ujedno služe kao mjesto za parkirališta i garaže.³² U naselju promet se zadržava u zoni kružne sabirne ceste zasađene drvoredima formiranjem niza manjih „džepova”, slijepih ulica s parkiralištima. Čižmekov i Odakov tim prekida sabirnu cestu između blokova 9 i 10 stambene zone 1, izravno ih povezujući s parkom i školom.³³ (Sl. 5) *Blokove* s centrom, podcentrima, javnim ustanovama i stanicama gradskog prijevoza spaja razgranata mreža detaljno projektiranih pješačkih staza. Staze ulaze u *dvorišta blokova* s vrtovima, dječjim igralištima, klupama za druženje stanara i terasama prizemnih stanova, ali i u same zgrade. Stubišta

30

Projekt hortikulture izradio je Dragutin Kiš. Vrtić i jaslice izvedeni su prema tipskom projektu V76 Ivana Antolića 1978. Radovan Tajder autor je škole izgrađene 1980. Zgradu Oktogona realiziranu 1992. osmislio je Ivan Čižmek.

31

Bilić, *Stanovanje i promet*, 38.

32

HMA-HAZU, Urbanistički institut, „Završni izvještaj”, 23.

33

Ocjenjivački sud posebno je pohvalio ovaj zahvat. HMA-HAZU, „Zapisnik ocjenjivačkog suda”.





Sl. 6 Izgradnja naselja Dugave. Privatni arhiv Ratka Zimmermanna, Zagreb / Fig. 6 Construction of the housing development Dugave. Personal archive of Ratko Zimmermann, Zagreb
↑ ↓ ←



i horizontalne komunikacije—galerije i krovovi—mišljeni su kao proizvođači pješačkih staza: mjesta susretanja stanara, dječje igre i odmora.³⁴ Galerije ili „ulice u zraku”—glavni model u prvim istraživanjima višestambenih zgrada domaćih arhitekata 1950-ih godina, ali i istraživanjima Alison i Petera Smithsona u naselju Robin Hood Gardens u Londonu na koje se Tomislav Odak referira, —imaju najveći društveni potencijal.³⁵ Osim galerijama, Odak oprema blokove i zajedničkim prostorima za okupljanje stanara, dječju igru i sušenje rublja.

Ukazavši na nedostatke sustavnog bavljenja stanovanjem Odak se upustio u temeljito preispitivanje lamele odabranog raspona armiranobetonskih nosivih zidova od 5,4 metara na koje se mogu *razložiti* svi stambeni blokovi.³⁶ U fokusu je potkovasti blok stambene zone 1 s „krakovima” dugima 110 i 130 metara, podijeljenima na deset segmenata, visine od tri do šest katova, s tri stotine stanova. (Sl. 10, 11) Odabrani tip komunikacije pojedinog kraka ovisi o orijentaciji—krakovi položeni u smjeru sjever-jug imaju unutrašnji hodnik, a oni u smjeru istok-zapad galerije.³⁷ I jedni su i drugi tripleksi, što znači da su hodnici i galerije s ulazima u stanove u svakoj trećoj etaži.³⁸ Iz jednog hodnika ili galerije ulazi se u stanove u njihovoj razini, kao i one iznad i ispod njih. Stanovi na etažama bez hodnika ili galerija referiraju se na „stan bliske budućnosti” Bernarda Bernardija, jedan od rijetkih primjera istraživanja stana u korpusu hrvatske arhitekture 20. stoljeća. Imaju ulaz u sredini i dva pročelja tj. poprečno zračenje—dnevnu sobu i kuhinju na jednoj i spavaće sobe na drugoj strani. U stanove se ulazi preko ulaznih preprostora jednokrakim stubištima. (Sl. 9) Nedostatak tripleksa tj. stubišta jest otežani pristup slabije pokretnim osobama u čak dvije trećine stanova. Kod tipa galerija tri stana smještena su unutar jednog konstruktivnog raspona—garsonijera (TIP B) u razini galerije i dva veća jednoiposobna stana (TIP A i A1) kat iznad i kat ispod nje. (Sl. 12) U krakovima s hodnikom grupirani su ulazi u šest stanova koji zauzimaju dva raspona. Na nivou hodnika nalaze se dva jednoiposobna stana (Tip D i D1) dužine dva raspona—svaki s jednom grupom prostorija, dnevnom i spavaćom. Iznad i ispod njih u svakom je rasponu po jedan dvosoban stan (Tip C i C1). (Sl. 13)

Primjenom fiksnog raspona i poprečnih nosivih zidova omogućena je jednostavnija, brža i jeftinija izvedba kliznim oplata i montažnim prefabriciranim fasadnim troslojnim armiranobetonskim panelima. Prefabrikacija donosi veću kontrolu kvalitete panoa proizvedenih u kontroliranim uvjetima u halama.³⁹ Raspisom natječaja tražena fleksibilnost ostvarena je na dvije razine. „Fleksibilnost stana”, tj. promjenu rasporeda prostorija omogućavaju *rubna* dispozicija nosivih zidova s instalacijskim čvorom u sredini i odabrani materijali pregrada. „Fleksibilnost objekta” ili vertikalna fleksibilnost odnosi se pak na mogućnost povećanja stana spajanjem manjeg stana s većim iznad ili ispod njega. Takvim spajanjima broj stanova u bloku smanjuje se za oko 20%.⁴⁰ Odabrani način građenja, uz prostorno rješenje stanova i urbanističko-arhitektonsku koncepciju diktira i oblikovanje *bloka*. Strukturalistički pristup adiranja stambenih ćelija, osnovnih konstruktivnih i oblikovnih jedinica priključenih na hodnik ili



Sl. 7 Tomislav Bilić, Ivan Čizmek, Tomislav Odak i Zdenko Vazdar (Urbanistički institut SR Hrvatske), Urbanistički projekt naselja Dugave, 1976. / Fig. 7 Tomislav Bilić, Ivan Čizmek, Tomislav Odak, and Zdenko Vazdar (Croatian Institute of Urban Planning), Urban project of the housing development Dugave, 1976. (Salaj, Matrija (ur.), *Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.–1987.* Zagreb: Urbanistički inistitut SR Hrvatske, 1987.)

↑

34 HMA-HAZU, Urbanistički institut, „Završni izvještaj”, 18.

35 Lamele variraju tri tipa komunikacija—stubište s dva odnosno tri stana, galerije i unutrašnji hodnik. Odak se referira i na Nizozemske, Danske i Švedske primjere.

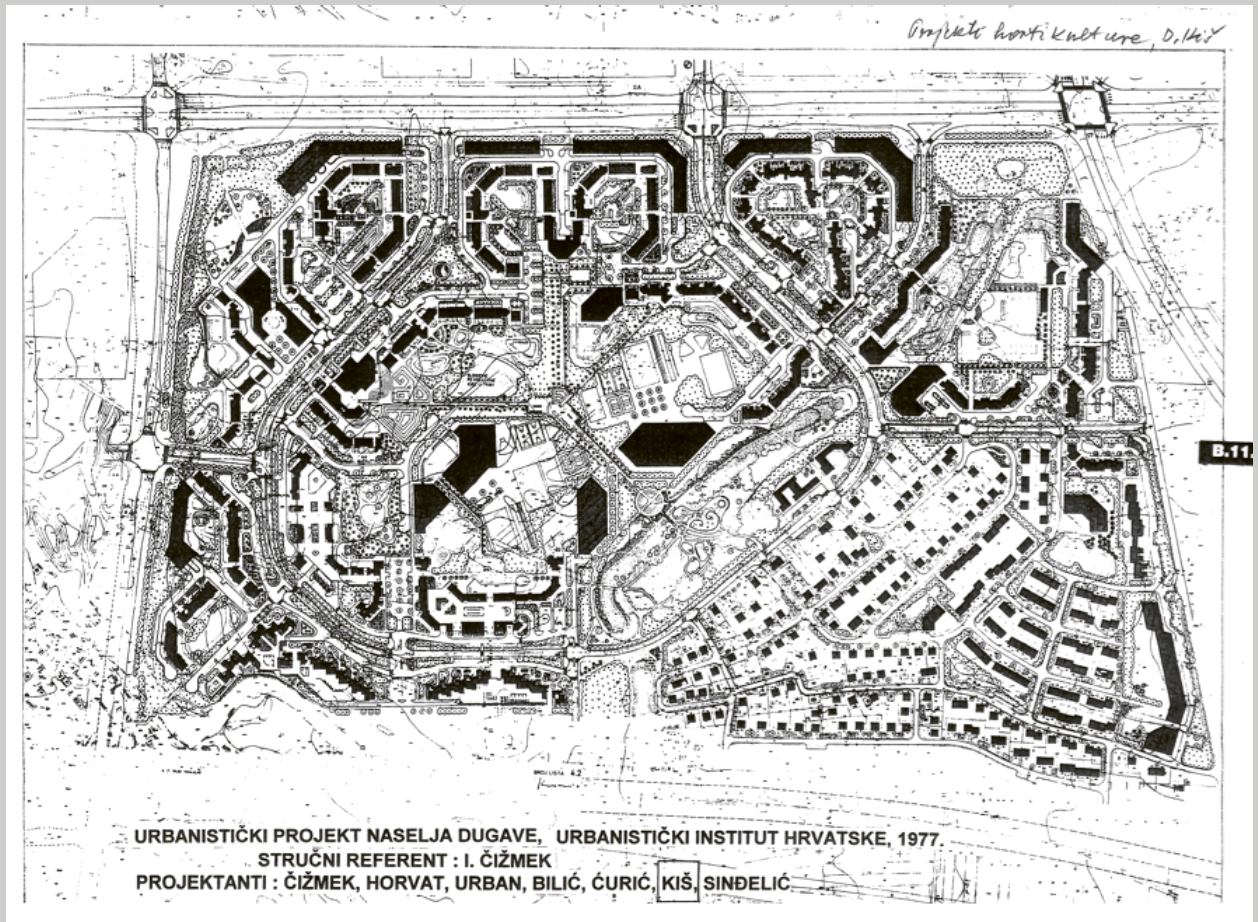
36 Projekt trosobnog stana, realiziran u mjerilu 1 : 1 na izložbi *Porodica i domaćinstvo 1960.*, Bernardi je izradio za natječaj „Stan bliske budućnosti”.

37 Galerija je sa sjeverne strane kako bi mali stanovi imali južnu orijentaciju.

38 U zgradama u Vukovarskoj ulici Drago Galić 1950-ih projektira duplekse s galerijom u svakom drugom kat. Stanovi su dvoetažni, a na etaži bez galerije nalaze se spavaće sobe.

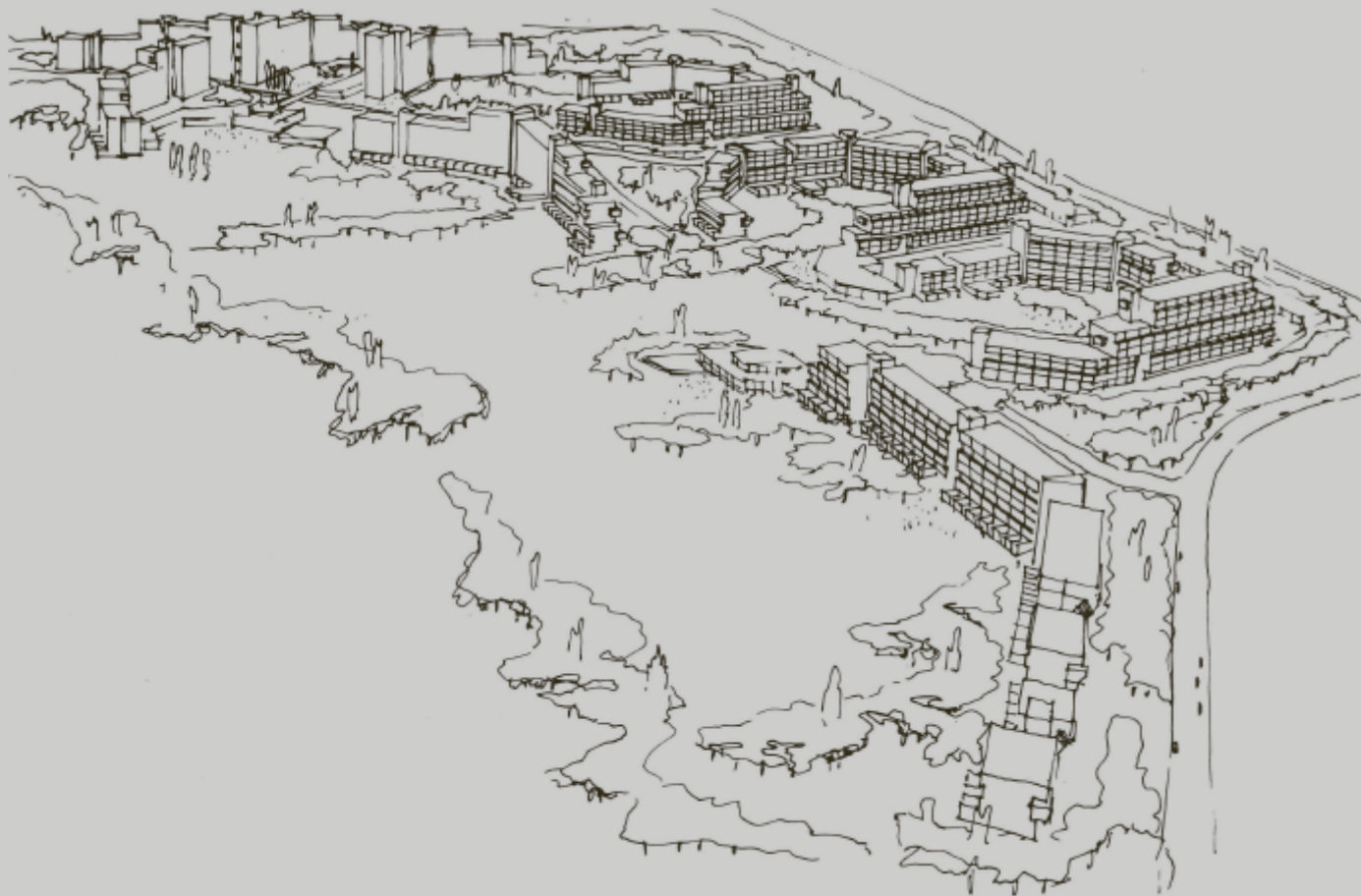
39 Primijenjene su dvije vrste fasadnih panela—asimetrični za stijene dnevnih prostorija i simetrični za spavaće sobe.

40 HMA-HAZU, Urbanistički institut, „Završni izvještaj”, 20.



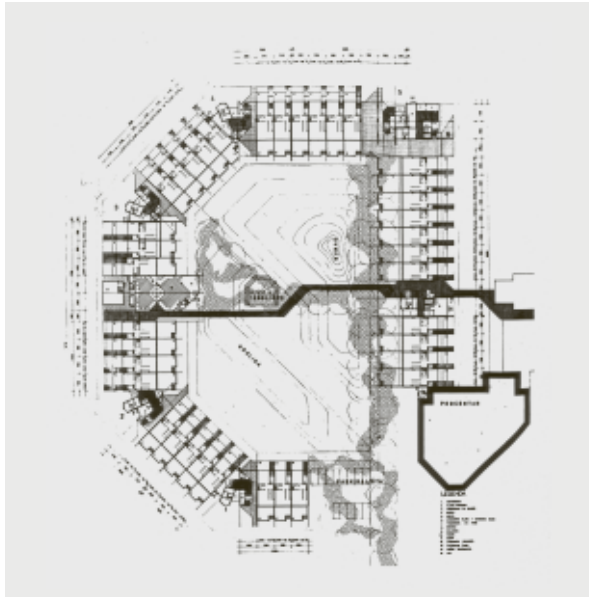
Sl. 8 Tomislav Bilić, Ivan Čižmek, Tomislav Odak i Zdenko Vazdar (Urbanistički institut SR Hrvatske), Urbanistički projekt naselja Dugave, 1976. Privatni arhiv Ivana Čižmeka, Zagreb / Fig. 8 Tomislav Bilić, Ivan Čižmek, Tomislav Odak, and Zdenko Vazdar (Croatian Institute of Urban Planning), Urban project of the housing development Dugave, 1976. Personal archive of Ivan Čižmek, Zagreb

↑



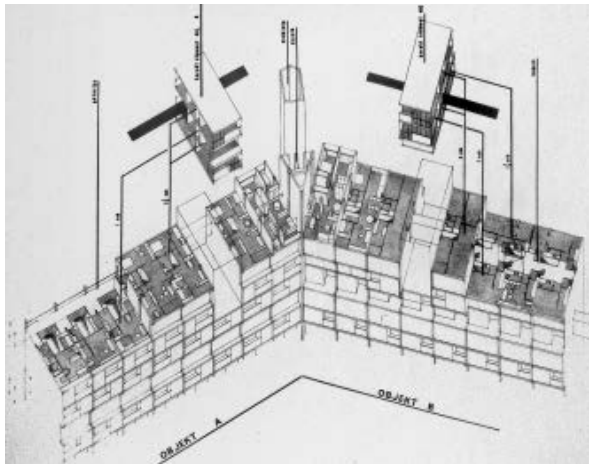
Sl. 9 Tomislav Bilić, Ivan Čižmek, Tomislav Odak i Zdenko Vazdar (Urbanistički institut SR Hrvatske), Stambena zona 1 naselja Dugave (pogled prema sjeverozapadu), 1977. / Fig. 8 Tomislav Bilić, Ivan Čižmek, Tomislav Odak, and Zdenko Vazdar (Croatian Institute of Urban Planning), Residential zone 1 of Dugave (view towards north-west), 1977. (Urbanistički institut SR Hrvatske. „Dugave—rezultat novog organiziranja”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 [1979])

↑



Sl. 10 Tomislav Odak, Blok u stambenoj zoni 1 naselja Dugave, 1977. / Fig. 10 Tomislav Odak, Block in the residential zone 1 in Dugave, 1977. (Ivan Čižmek „Sadašnjost je naša budućnost”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 [1979])

↑



Sl. 11 Tomislav Odak, Segment bloka stambene zone 1 / Fig. 11 Fragment of the residential zone 1 block (Tomislav Odak „Stambena arhitektura Dugava”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 [1979]).

↑

galeriju, čitljiv je i na pročelju. Blok je prepoznatljiv po horizontalnim članjenjima, kojima se vizualno smanjuje visina bloka, i ritmičkom slijedu panela pročelja čija je zadaća ostvariti dojam cjelovitosti i jedinstvenoga mjerila razvedenog volumena. (Sl. 15)

Nakon nagrade 11. Zagrebačkog salona projektu za centar stambenog naselja Dugave 1976. veliko finale završetka izrade urbanističkog projekta bila je izložba *Dugave—stambeno naselje u Novom Zagrebu. Urbanistički projekt od ideje do realizacije* Ivana Čižmeka održana u prosincu 1977. u Galeriji suvremene umjetnosti. Izložba je u čak sedam prostorija zainteresiranoj javnosti i budućim stanarima predstavila sve do tada realizirane dionice projekta. Istodobno, Čižmek je kroz dokumentaciju izložio sam proces planiranja i izgradnje, *know-how*, odnosno novi tip stambene izgradnje i urbanistički koncept novozagrebačkog naselja koje ima priliku pratiti u svim fazama realizacije kao suradnik i koordinator.⁴¹ Vizija novog naselja dalje se razvijala uspostavljanjem centralnog sustava upravljanja svim uređajima i instalacijama u naselju—dizalima, grijanjem i kabelskom televizijskom, kao i središnje domarske službe.

DRUŠTVENO USMJERENA STAMBENA IZGRADNJA

Izgradnja Dugava simbolično je počela na Dan mladosti 25. svibnja 1977., 85. rođendan predsjednika Josipa Broza Tita. Realizacija je uz implementiranje novog pristupa planiranju naselja i uspostavu novog tipa stambene izgradnje bila i poligon za prvu provedbu Društveno usmjerene stambene izgradnje.⁴² Nova praksa se tek uspostavlja i potrebno je utvrditi grupe aktera i precizirati njihove uloge. Kristaliziralo se njih pet: lokalni organi vlasti (općina Novi Zagreb), projektantska poduzeća angažirana na izradi dokumentacije stambenih i društvenih zgrada (uglavnom građevinskih tvrtki), izvođači—konzorcij građevinskih tvrtki i gradski Ured za graditeljstvo zadužen za izvedbu infrastrukture, investitori—banke (koje kreditiraju građevinske tvrtke i kupce stanova) i Stambene zadruge (članski štedni fondovi) s udjelom od 15% u novoizgrađenom stambenom fondu te samoupravljači—budući stanari. Potonje zastupa Koordinacijski komitet, tijelo formirano zbog potrebe za nezavisnom tehničkom ekspertizom koje čine predstavnici investitora (budući vlasnici stanova), odnosno njegov predstavnik—Samoupravni komitet za izvođenje projekta Dugave. Konačno, tu je dakako i Mjesni odbor, organ socijalističkog samoupravljanja koji kanalizira odlučivanje od lokalne prema najvišoj republičkoj razini.

Čitav proces koordinira Samoupravna interesna zajednica (SIJ) stanovanja i komunalne djelatnosti Zagreba, glavni samoupravni organ koji planira, kontrolira i investira u stambenu izgradnju—sastavljen od delegata radnih organizacija, odnosno radnika. SIJ-ovi su bili zamišljeni kao mehanizam koji je upravo njima, glavnim financijerima stambene izgradnje putem stambenih doprinosa, omogućavao da

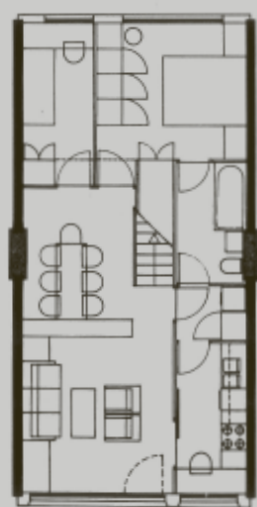
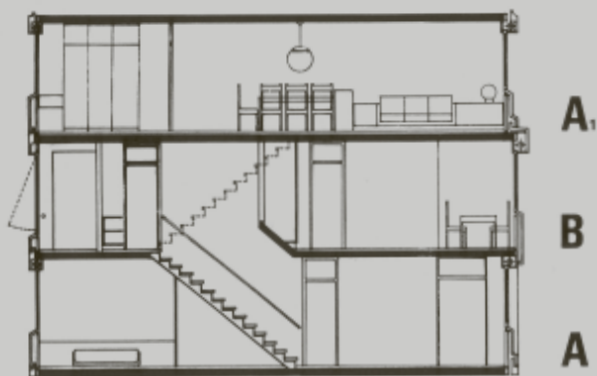
41

Izložba natječajnih radova organizirana je u Muzeju revolucije naroda Hrvatske (danas HDLU). DAZ, Dopsis DAZ-a. 1976.

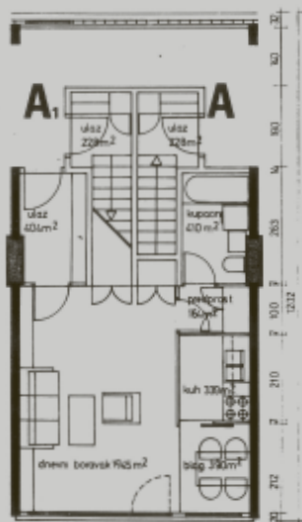
42

Istoga dana Skupština općina Novi Zagreb usvojila je Urbanistički projekt Dugava. AIČ: Čižmek, „Urbanistički projekt”.

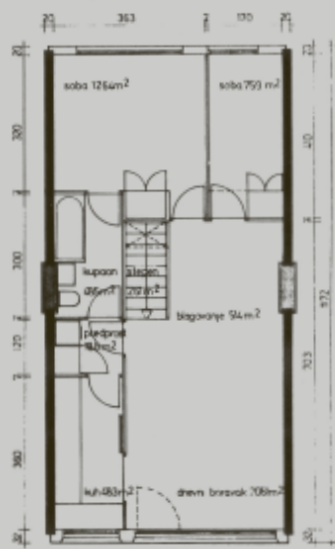
TIPIČNI STANOVİ -GALERIJA-



A 62.0m²



B 36.13m²



A₁ 62.0m²

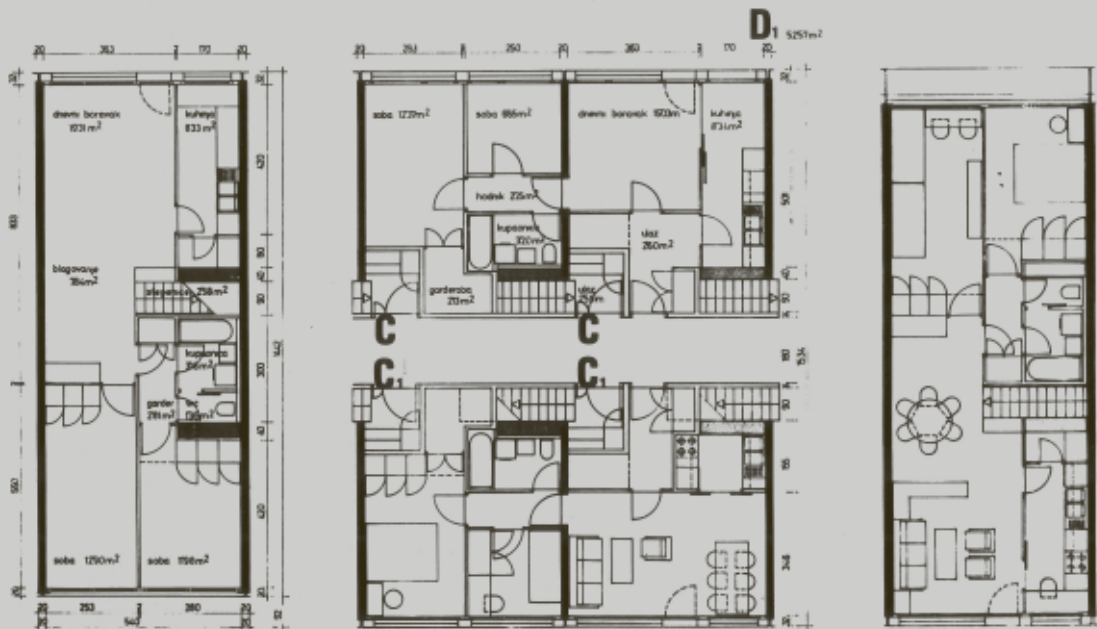
Sl. 12 Tomislav Odak, Karakteristični stanovi sjevernog dijela bloka (tip s galerijom) u stambenoj zoni 1 naselja Dugave, 1977.
/ Fig. 8 Characteristic apartments in the north part of the block (gallery system type) in the residential zone 1 of Dugave, 1977.
(Tomislav Odak, „Stambena arhitektura Dugava”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 [1979])

↑

**TIPIČNI STANOV
-C. HODNIK-**



STANOVANJE I KRIZA | HOUSING UNDER CRISIS

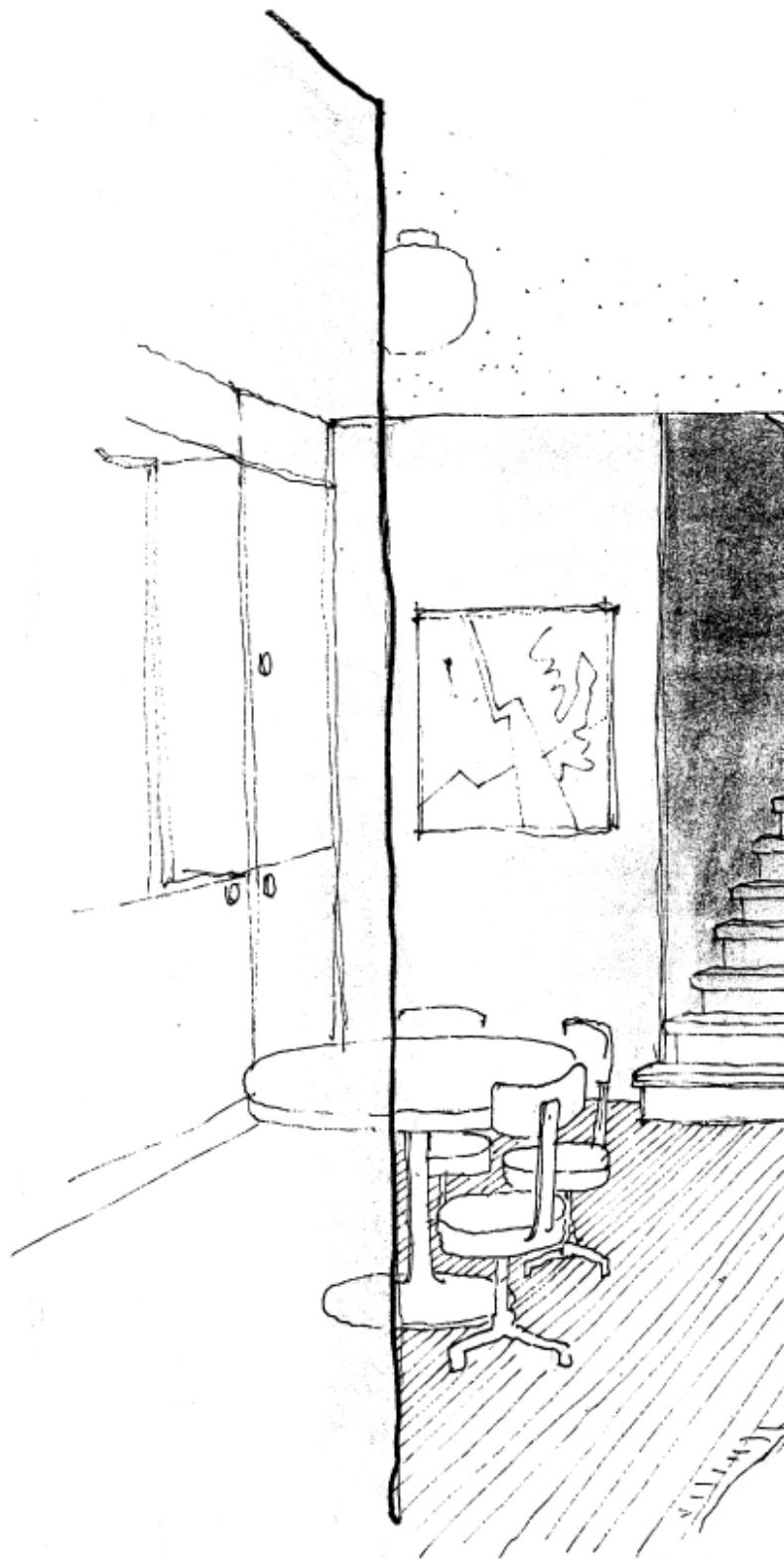


Sl. 13 Tomislav Odak, Karakteristični stanovi istočnog i zapadnog dijela bloka (tip s unutrašnjim hodnikom) u stambenoj zoni 1 naselja Dugave, 1977. HAZU-HMA, Fond Tomislav Odak: Stambeni blok u Dugavama / Fig. 8 Characteristic apartments in the east and west part of the block (double-loaded corridor type) in the residential zone 1 of Dugave, 1977. HAZU-HMA, Archive of Tomislav Odak: Residential block in Dugave

odlučuju o njezinoj realizaciji.⁴³ To je ujedno bio „prvi put u povijesti stanogradnje da su korisnici barem na idejnoj razini uvedeni u proces proizvodnje stanova i samih naselja”.⁴⁴ I sama izrada projektne dokumentacije bila je anticipativna. Sudjelovanje većeg broja sudionika u realizaciji projekta bilo je zacrtano kako natječajem tako i odlukom ocjenjivačkog suda da nagrade za stambene zone 2 i 3 dodijeli čak trima grupama projekatanta, u cilju da se otklone greške koje su imali svi, bilo u rješavanju urbanističke problematike zone bilo stanovanja u zoni ili samoga stana.⁴⁵

U Dugavama su izašli na vidjelo i nedostaci novoga sustava—zlorabljenja samoupravnih procesa odlučivanja koji se pretvorio u „instrument oslobađanja od odgovornosti” i rezultirao nepotrebnim troškovima i niskom učinkovitšću, nepoštivanjem rokova i odugovlačenjem s izvedbom. Nadalje, vrlo brzo SIŽ-ovi su umjesto mjesta dogovora, što im je bila izvorna namjena, postali centri vlasti na čelu s općinskim „funkcionarima” i stručnim službama, a izgradnja stanova „je još uvijek bila premalo stvar brige i neposrednog utjecaja onih za čije se potrebe stanovi grade”.⁴⁶ Dodatan problem bili su nedovoljno definirani tehnički propisi i normativi, prepuštanje racionalizacije i unaprjeđenja nedovoljno stručno ekipiranim izvođačima koji su radili i izvedbene projekte, što je ostavljalo prostora za improvizacije kako u projektiranju tako u izvedbi. Kako bi se umanjilo ove nedostatke, stambene zgrade projektirane su po *Tehničkim uvjetima za projektiranje i izgradnju stambenih objekata u naselju Dugave*, dok je Institut za graditeljstvo SR Hrvatske pozvan da provede reviziju projekta u cilju snižavanja troškova izgradnje i eksploatacije stana, ali ne na štetu kvalitete stanovanja. Posljedice su unatoč tome, kako ističe Tomislav Odak, bile „mogućnost simplifikacije, „pojefinjenja” i sakaćenja” na štetu izvornog projekta.⁴⁷ Iskustva Dugava i susjednog naselja Slobošćina realiziranog na sličan način ugrađena su u elaborat *Standard naselja, zgrade i stana DUSI u Zagrebu* izrađen 1983.

→



43

Izdvajanja za predmetni fond iznosila su 0,7% osobnih dohodaka. (Sančanin, „Dugave and Ivan Čizmek”, 334).

44

Vukelić, *Stambena politika*, 55.

45

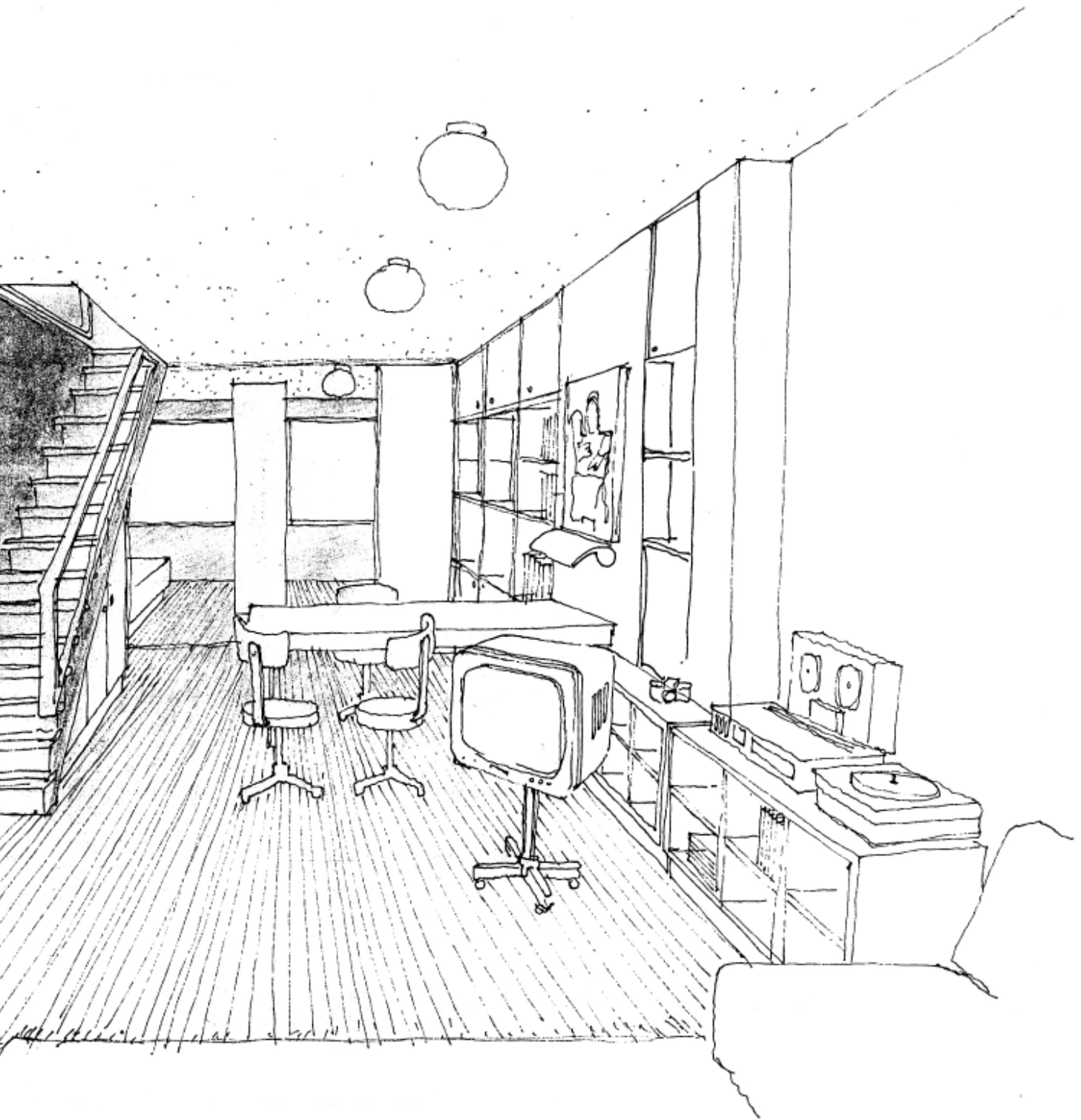
HMA-HAZU, „Zapisnik ocjenjivačkog suda”.

46

Vukelić, *Stambena politika*, 50.

47

Tehnički uvjeti doneseni 1975. bazirali su se na iste godine usvojenom *Privremenom standardu stana usmjerene stambene izgradnje*. (Davidovski, „Propisi, normativi, standardi”, 5). Navedene nedostatke pokazala je analiza idejnih projekata stambenih zgrada Dugava prema Modelu vrednovanja stanova Zavoda za zgradarstvo Instituta građevinarstva Hrvatske. (Drpić, *Potreba za standardom stana*, 7).



Sl. 14 Tomislav Odak, Interijer stana u stambenoj zoni 1 naselja Dugave,
1977. HAZU-HMA, Fond Tomislav Odak: Stambeni blok u Dugavama. /
Fig. 14 Interior of the apartment in the residential zone 1 in Dugave, 1977.
HAZU-HMA, Archive of Tomislav Odak: Residential block in Dugave.

↑

ZAKLJUČAK

Izgradnja Dugava dovršena je 1981. godine.⁴⁸ (Sl. 3,15) Usprkos greškama i nedostacima, uobičajenom izostanku realizacije centra naselja, Dugave su prepoznate kao važno mjesto hrvatske arhitekture i gradogradnje 20. stoljeća. Glavno priznanje Dugavama predstavljenima u publikaciji Urbanističkog instituta SR Hrvatske *Stambeno naselje Dugave, od koncepta do realizacije (Kratki izvještaj povodom 5 godišnjice građenja)* bila je prestižna nagrada dnevnika *Borba* za arhitekturu, dodijeljena Tomislavu Odaku 1980. godine. U povijesti zagrebačke društvene stanogradnje i planiranja stambenih zajednica naselje ima poziciju međaša, prototipa naselja građenih u drugoj polovini 1970-ih i 1980-ih, poput Slobošćine i Jaruna, ujedno posljednje dionice četiri desetljeća socijalističke izgradnje grada, tijekom koje je broj stanovnika grada narastao s 270 000 na 441 120. U realizaciji naselja prvi je put provedena praksa odabira projekta putem javnoga urbanističko-arhitektonskog natječaja, čemu je pridonio novi model Društveno usmjerene stambene izgradnje. Kod provedbe urbanističko-arhitektonskoga javnog natječaja temeljenog na GUP-u grada Zagreba i provedbenom urbanističkom planu naselja ostvarena su sva tri preduvjeta uspješnog natječaja—kvalitetan program, mjerodavan i etičan ocjenjivački sud te inventivni i posvećeni natjecatelji. Uz multidisciplinarni pristup, sve navedeno polučilo je tipološki i morfološki inovativna rješenja, kako na nivou naselja tako i na nivou zgrade i stana, usredotočena na krajnjeg korisnika, stanara, a pažnja je posvećena i oblikovanju javnih prostora svakodnevnne društvene interakcije i zgrada društvenog standarda. Istodobno, Dugave su i primjer održivog suživota različitih povijesnih slojeva grada, koji ne parazitiraju jedan na drugome, već se međusobno nadopunjuju i prožimaju. U današnjim prilikama u kojima je planiranje stanovanja uglavnom svedeno na rješavanje pojedinačne parcele zanemarujući pri tome društvenu nadgradnju, znanja i prakse akumulirane u Dugavama i danas su, četiri desetljeća nakon njihova dovršetka, relevantne i poticajne.

•

48

U isto vrijeme se realiziraju i prvi postmodernistički blokovi zadarskog Bilog briga. 17. *Zagrebački salon*, 59.



Sl. 15 Tomislav Odak, Blok u stambenoj zoni 1 naselja Dugave, 2020. Foto: Luka Korlaet / Fig. 15 Tomislav Odak, Block in the residential zone 1 in Dugave, 2020. Photo: Luka Korlaet

↑

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Avermaete, Tom. *Another Modern: the Post-War Architecture and Urbanism of Candilis-Josic-Woods*. Rotterdam: NAI Publishers, 2006.
- Bašić, Silvio. „Urbanistički standardi planiranja novih stambenih naselja”. Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Baylon, Mate. „Konkurs za izradu idejnih skica tipskih stambenih zgrada u Beogradu”. *Arhitektura* 1, br. 1-2 (1947): 33–38.
- Bencetić, Lidija. „Zagrebačka stanogradnja u prijedlozima planova i generalnim urbanističkim planovima od 1945. do 1990.”. *Časopis za suvremenu povijest* 52, br. 2 (2020): 389–417.
- Bilić, Tomislav. „Stanovanje i promet”, *Čovjek i prostor* 28, br. 344 (1981): 38–39.
- Bjažić Klarin, Tamara. *Za novi, ljepši Zagreb!—arhitektonski i urbanistički natječaji međuratnog Zagreba*, 1918.–1941. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2020.
- Bek, Božo (ur.). *Dugave stambeno naselje u Novom Zagrebu. Urbanistički projekt od ideje do realizacije*, katalog izložbe. Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1977.
- Čižmek, Ivan. „Sadašnjost je naša budućnost”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 (1979): 22.
- Čižmek, Ivan, Milas, Dinko. „Stambena zajednica IX Zadar. Urbanistički institut Hrvatske”. *Arhitektura* 27, br. 149 (1974): 79–80.
- Dakić, Slavko, Kincl, Branko, Ivanović-Kunc, Mirjana, Perković, Zorislav. „Centar Zagreba. Detaljni urbanistički plan”. *Čovjek i prostor* 21, br. 254 (1974): 19–22.
- Davidovski, H. „Propisi, normativi, standardi kao regulator kvalitete u projektiranju izgradnji stanova”. U: *Znanstveno-stručni skup „Iskustva 80”*. Zagreb: 1980.
- Delalle, Radovan. „Nove tendencije u natječajnim projektima tokom 70-ih godina u Hrvatskoj”. *Arhitektura* 34, br. 176–177 (1981): 65–74.
- Doklešić, Borislav. *Zagrebačke urbanističke promenade*. Zagreb: Studio Hrg, 2010.
- Drpić, Ante, Kritovac, Fedor. „Iskustva znanstveno-istraživačkog rada u izgradnji naselja Dugave u Zagrebu (1967–1982)”. *Čovjek i prostor* 28, br. 344 (1981): 43–45.
- Drpić, Ante. *Potreba za standardom stana, objekta i naselja (na primjeru Zagreba)*. Zagreb: Institut građevinarstva Hrvatske, 1984.
- Franković, Eugen. „Urbanističko planiranje Zagreba od 1945. do 1985.”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 9 (1985): 85–87.
- Gulin Zrnić, Valentina. *Kvartovska spika—Značenje grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk, 2009.
- Joedicke, Jürgen. *Candilis—Josic—Woods. A decade of architecture and urban planning*. Stuttgart-Bern: Karl Krämer Verlag, 1968.
- Jošić, Mladen. „Stanovanje u Hrvatskoj”. *Čovjek i prostor*, 48 10–12 (2001): 41–47.
- Jukić, Tihomir, Mlinar, Ivan, Smokvina, Marina. *Zagreb—Stanovanje u gradu i stambena naselja*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada Zagreba, 2011.
- Knežević, Grozdan. *Višestambene zgrade*. Zagreb: Tehnička knjiga, 1986.
- Kolacio, Zdenko. „Osvrt na anketne natječaje za uređenje Zagreba”. *Arhitektura* 23, br. 107–108 (1970): 77–84.
- Kollenz, Miroslav. „Urbanistička koncepcija u organizaciji društvenog života u naselju Travno u Zagrebu”. *Arhitektura* 29, br. 158–159 (1976): 49–50.
- Korlaet, Luka. „Prostorni razvoj stana u Zagrebu 1975.–2005. u okvirima programa društveno poticane stanogradnje”. Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita III od 1968. do 2009. godine”. *Prostor* 18, br. 39 (2010): 166–177.
- Macura, Milorad. „Stanovanje”. *Arhitektura* 4, br. 11–12 (1950): 23–29.
- Magaš, Boris. „Sopot”. *Arhitektura* 19, br. 90 (1965): 20–23.
- Maretić, Miro. „Izgradnja stambenih naselja u Zagrebu”. *Arhitektura* 23, br. 107–108 (1970): 48–59.
- Mirković, Đuro, Šneler, Marino. „Jedan relevantni segment graditeljskog naslijeđa—višestambene zgrade izvođene nakon Drugog svjetskog rata”. *Prostor* 7, br. 17 (1999): 113–120.
- Odak, Tomislav. „Stambena arhitektura Dugava”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 (1979): 23–24.
- Odak, Tomislav. „Stanovanje je ukupnost životnih funkcija”. *Čovjek i prostor* br. 10–12 (2001): 53–59.
- Rijnaard, Sophie (ur.). *The New Travel Guides*. Cergy-Pontoise. Rotterdam: International New Town Institute, 2017.
- Salaj, Matija (ur.). *Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.–1987*. Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, 1987.
- Sančanin, Marko. „Dugave and Ivan Čižmek: Daily bricolage... or faking daily papers as an act of intimate resistance”, 329–335. U: *Unfinished modernizations*, ur. Vladimir Kulić, Maroje Mrduljaš. Zagreb: UHA, 2012.
- Sančanin, Marko. Razgovor s Ivanom Čižmekom. U: *Stvarnost prostora—između poetike i politike*, Hrvatski radio 3, 2012.
- Swenarton, Mark, Avermaete, Tom, Van den Heuvel, Dirk (ur.). *Architecture and the Welfare State*. London: Routledge, 2014.
- Uhlik, Vinko. „Poslovno-stambena zona „Siget””. *Arhitektura* 33, br. 174–175 (1980): 76–82.
- Urbanistički institut SR Hrvatske. „Dugave—rezultat novog organiziranja”. *Čovjek i prostor* 26, br. 314 (1979): 20–21.
- Urbanistički institut SR Hrvatske. *Stambeno naselje Dugave, od koncepta do realizacije (Kratki izvještaj povodom 5 godišnjice građenja)*. Zagreb: Urbanistički institute SR Hrvatske, 1982.

Vukelić, Nikola. „Stambena politika i arhitektura u socijalističkoj Jugoslaviji“. Diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2019.

_____. „Anketni natječaj za urbanističko rješenje središnjeg prostora grada Zagreba“. *Čovjek i prostor* 17, br. 206 (1970): 10–14.

_____. „Ilica–Mihanovićeve“. *Čovjek i prostor* 6, br. 82 (1959): 4–6.

_____. „Izvještaj ocjenjivačkog suda natječaja za arhitektonsko urbanističko rješenje Centra Južnog Zagreba“. *Čovjek i prostor* 19, br. 230 (1972): 10–14.

_____. „Natječaj za izradu urbanističko-arhitektonskog rješenja stambenog naselja Dugave—Obrazloženje Ocjenjivačkog suda“. *Čovjek i prostor* 23, br. 276 (1976): 6–15.

_____. „Rezultat natječaja za izradu idejnog arhitektonskog i urbanističkog rješenja zgrade Narodnog odbora u Zagrebu“. *Čovjek i prostor* 3, br. 46 (1956): 8.

_____. „Rezultat natječaja za izradu idejnog rješenja Tkalčićeve ulice u Zagrebu“. *Čovjek i prostor* 13, br. 156 (1966): 10.

_____. „Rezultati natječaja za izradu idejnih rješenja 9 tipova stambenih objekata za mikrorajon ‚Senjak‘ u Osijeku“. *Arhitektura* 22, br. 101 (1969): 44.

_____. „Tehnički centar naselja“. *Kooperativ* 1, br. 1 (1980): bez paginacije.

_____. *Tehnički uvjeti za projektiranje i izgradnju stambenih objekata u naselju Dugave*. Zagreb: USIZ stanovanja i komunalnih djelatnosti grada Zagreba, 1975.

_____. „Uz natječaj za predio ‚Turnić–Rijeka““. *Čovjek i prostor* 6, br. 88–89 (1959): 6.

_____. *6. Zagrebački salon. Situacija 70/71.*, katalog izložbe, Zagreb, 1971.

_____. *7. Zagrebački salon*, katalog izložbe, Zagreb, 1972.

_____. *17. Zagrebački salon*. Arhitektura i urbanizam, katalog izložbe, Zagreb, 1982.

MREŽNI IZVORI

Premerl, Tomislav. „Čižmek, Ivan“, *Hrvatski biografski leksikon*, 1993. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4071>

Premerl, Tomislav. „Doklešić, Borislav“, *Hrvatski biografski leksikon*, 1993. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4992>

Šimpraga, Saša. "Zagreb kakav ni/je. Razgovor s Borislavom Doklešićem", *Vizkultura*, 2017. <https://vizkultura.hr/zagreb-kakav-nije/>

ARHIVSKI IZVORI

ADM (Arhiv Dinka Milasa), *Zadar—urbanistički projekt stambene zajednice IX*. Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, 1971.

AIČ (Arhiv Ivana Čižmeka), Čižmek, Ivan. *Urbanistički projekt za realizaciju naselja Dugave* (rukopis). Zagreb, 2021.

ALU-HAZU, Izazov. Izložba arhitektonskih projekata, Umjetnički paviljon, 16.–31.7.1971., deplijan izložbe.

DAZ (Arhiva Društva arhitekata Zagreba, Dokumentacija natječaja), Dopis DAZ-a (Društva arhitekata grada Zagreba) zagrebačkim projektinim organizacijama, listopad 1975.

DAZ (Arhiva Društva arhitekata Zagreba, Dokumentacija natječaja), Dopis DAZ-a članovima ocjenjivačkog suda, siječanj 1976.

DAZ, Zapisnici sjednica ocjenjivačkog suda natječaja za urbanističko-arhitektonsko rješenje stambenog naselja Dugave, listopad–prosinac 1975.

HR-DAZG-1123 (Zbirka planova i nacrti grada Zagreba), Urbanistički zavod grada Zagreba, "Dugave–Dračevica" (Hrelić). Provedbeni urbanistički plan". Zagreb, 1974.

HMA-HAZU (Hrvatski muzej arhitekture Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti)–OAF (Osobni arhivski fond) Tomislav Odak, Projektna dokumentacija–OAF Tomislav Odak, Projektna dokumentacija stambenih zgrada, Dugave.

HMA-HAZU–OAF Minka Jurković, kut. 4, Urbanistički institut SR Hrvatske—Zagreb. „Završni izvještaj natječajnog rada urbanističko-arhitektonskog rješenja stambenog naselja 'Dugave' u Zagrebu. Zone naselja: stambena zona 1 i zona centra“. Zagreb, 1975.

HMA-HAZU–OAF Minka Jurković, kut. 4: Urbanistički zavod grada Zagreba (UZGZ). „Program za natječaj naselja Dugave; Natječaj za urbanističko-arhitektonsko rješenje stambenog naselja 'Dugave' u Zagrebu" (Raspis natječaja).

HMA-HAZU–OAF Minka Jurković, kut. 4, Zapisnik ocjenjivačkog suda općeg, gradskog, anonimnog natječaja za urbanističko-arhitektonsko rješenje stambenog naselja „Dugave“.